

Holzbachová, Ivana

[Hartog, François. Régimes d'historicité: présentisme et expériences du temps]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická. 2005, vol. 54, iss. B52, pp. [123]-125

ISBN 80-210-3756-3

ISSN 0231-7664

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/107105>

Access Date: 09. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

RECENZE

François Hartog: *Régimes d'historicité. Présentisme et expériences du temps*, Paris: Seuil 2003, 258 s.

François Hartog zaměřil svou pozornost na způsob, jakým různé společnosti prožívají svůj čas a jak lze tuto skutečnost vyčíst zejména z jejich písemných památek, které jsou věnovány širšímu pojetí dějin. Nemusi se jednat vždy o knihy profesionálních historiků, i když na ty Hartog navazuje nejvíce. V sondách do antické minulosti si pomáhá eposy, pro současnost jsou jeho důkazem i zákony, které se týkají uchování kulturního dědictví lidstva. Kniha má kromě úvodu (Řády času, režimy historicity) i dva oddíly: Řád času 1 (1. Ostrovy historie, 2. Odysseus a Augustin: od slz k meditaci, 3. Chateaubriand: mezi starým a novým režimem historicity) a Řád času 2 (4. Paměť, dějiny, přítomnost a 5. Vlastnictví a přítomnost). Závěr je nazván: Dvojitý dluh neboli prezentismus přítomnosti.

Hartog vychází ze současné problematiky, dalo by se říci ze současného režimu historicity, v němž odhaluje rostoucí prezentismus, který definuje jako tendenci zabývat se historií současnosti. Samotný pojem „režim historicity“ má Hartogovi sloužit jako nástroj. Měl by pomoci lépe pochopit ne čas jako takový, nýbrž především momenty časových krizí, momenty, kdy se mění chápání vztahu mezi minulostí a přítomností. Jde o to, zkoumat kategorie organizující zkušenost s časem, hlavně vztahy mezi minulostí, přítomností a budoucností. To je něco, co je za historií a je jejím předpokladem.

Hartog nejprve zkoumá dějiny historicity, přičemž vychází i ze zpráv o společnostech, které nemají psanou kulturu. Pomáhají mu tedy výzkumy etnologů, zejména M. Sahlinse, který se zabývá režimem historicity označovaným jako heroický. Je to režim, v němž všechny významné události jsou vázány na krále – a to nejen v běžném životě, ale především v tom, který je napojen na mýtus. Heroická historicitata existovala i u starých Řeků. Hartog to ukazuje na Homérových básních, a to zejména na té epizodě, kdy se Odysseus rozpláče při poslechu písně, v níž se vypráví o dobrodružstvích jeho a jeho druhů. Podle Hartoga Odysseus pláče proto, že neví, jak uchopit svou minulost v dimenzi minulosti. V *Odyseji* se minulost klade jako problém, ale neobjevuje se ještě jeho řešení.

Situace se radikálně změnila v kultuře židovské a křesťanské. Hartog se zde nejvíce odvolává na Augustina, ale poukazuje na to, že jeho způsob chápání času můžeme najít i ve Starém zákoně. Jde o napětí mezi zjevením a očekáváním. Jen Bůh zná řád času a křesťan směřuje dopředu, k Bohu. Přítomnost v křesťanství je otevřená, už je privilegovaný čas. Žije však očekáváním. V raném křesťanství mělo být očekávání naplněno brzy, jak se čekání prodlužovalo, stávalo se už stále závažnějším. Objevily se církevní dějiny, lidé se měli dívat méně dopředu, ale více dozadu, ke Kristovi, který se stával nepřekonatelným modelem. To umožnilo církvi převzít antický model historie – učitelky. Ne však úplně. Církev se vždy odvolávala také na jiný řád času.

Další zlom hodný zaznamenání přinesla Francouzská revoluce a jeden z jejích svědků – Chateaubriand. Vypovídá o úžasném zrychlení času za revoluce. Historie se stává neuchopitelnou. Ale k jeho úvahám o čase přispěly i jeho cesty do Ameriky, kde se seznámil jednak s tehdejší domorodým obyvatelstvem, jednak s americkými protestantskými osadníky. V obou případech si připomíná antické vzory. Zrychlení dějin mu však přineslo vědomí, že model *historie – učitelky* přestává platit. Ale na rozdíl od pozdějšího 19. století to ještě není možné natolik, aby se pohled člověka obrátil, aby byl zaměřen od přítomnosti na minulost a byla zavedena vědecká historie. V závěru oddílu Hartog krátce srovnává Chateaubrianda s Tocquevillem: „Tocqueville obrací (ale zachovává jeho formu) schéma *historia magistra*: poučení od nynějška přichází z budoucnosti a ne z minulosti“ (s. 107).

Dalším velkým zlomem, který Hartog zaznamenává ve způsobu chápání času, je období kolem roku 1989 a po něm. Tento zlom je tak velký, že se Hartog ptá, zda ještě můžeme používat režim

historicity, který se formoval kolem roku 1789. Období mezi těmito daty je zhruba obdobím, kdy se rozvíjela historie, která si dala za úkol zkoumat dějiny vědecky, aby z nich však případně vyvodila i nějaký velký vývojový zákon. V tomto smyslu byla historie a filozofie dějin 19. a počátku 20. století zaměřena na budoucnost. Této fázi vývoje historiografie se Hartog příliš nevěnuje a přechází k přítomné situaci, kterou bychom mohli označit za jádro jeho knihy, ba dokonce za důvod, kvůli němuž byla napsána.

Současné období Hartog označuje jako prezentismus a věnuje se jeho projevům především ve Francii, i když poukazuje na to, že toto pojetí zasahuje chápání společenské skutečnosti ve všech oblastech, které vycházejí z evropské kultury, a zprostředkovaně i v těch, které z ní nevycházejí.

I prezentismus 20. století prodělal podle Hartoga vývoj. Svým způsobem začíná jistým zpochybním budoucnosti, která byla pro staletí věřící v pokrok smyslem dějin a horizontem očekávání. Současný prezentismus podle Hartoga reaguje na zpochybnění přítomnosti samé. Pokud se současný člověk vrací k minulosti, dělá to proto, že je zneklidněn a hledá své kořeny a svou identitu. K tomu používá postupy, které Hartog označuje pojmy, které ve francouzštině znějí: *mémoire*, *patrimoine* a *commémoration*. *Mémoire* – paměť se do jisté míry staví proti vědecké historii, tak jak ji chápalo předchozí období. Znamená svým způsobem paměť orální, která je více individuální a subjektivní. *Patrimoine* lze přeložit jako dědictví, vlastnictví, (případně národní dědictví). Zde Hartog poukazuje na rozšiřování toho, co je označováno jako historická památka. Konečně *commémoration* znamená opět vzpomínku nebo památku a v tomto smyslu souvisí s předchozími oběma pojmy a doplňuje je.

Působnost myšlení charakterizovaného těmito pojmy ozřejmuje Hartog na různých skutečnostech. Z oblasti psané kultury a historiografie je to především slavné dílo *Lieux de mémoire* sepsané francouzskými historiky pod vedením P. Nory (první díl vyšel v roce 1984). Památná místa, tak by asi bylo možno přeložit název práce, jsou místy, z nichž historik vychází, aby za nimi odkryl „diskurz“. Jsou místy, na nichž se kříží různé cesty paměti. Toto dílo je také svým způsobem návratem Francouzů k národní historii, která byla po velkou část 20. století zpochybněna představiteli školy *Annales* – jejichž odchovanci ovšem tvoří značnou část autorů *Lieux de mémoire*. Také ono podle P. Nory vychází z přítomnosti, aby prostřednictvím různých oklik umožnilo historikovi opět uchopit přítomnost. Mimochodem, podobný úkol dával historií už L. Febvre. Národní historie, ke které se autoři na zlomu 20. a 21. století vrací, ovšem už není historií politickou, ale spíše kulturní. (A opět – i to odpovídá tradici *Annales*.) Národ v *Lieux de mémoire* už není mesiášským národem, nýbrž je to národ jako dědictví, vlastnictví, sdílená kultura. (V této souvislosti si Hartog klade otázku, zda se tento vývoj nedá zvrátit zpět k bojovnému nacionalismu, a naznačuje jistou obavu z takového možného zvratu.)

Dalším jevem, který se v současnosti objevuje, je rozšíření pojmu (národní) dědictví nebo vlastnictví. Hartog na asi čtyřiceti stránkách podává historii tohoto pojmu ve vztahu k historické památce. Poukazuje na jeho změny a především na rozšíření toho, co je v současnosti považováno za národní nebo kulturní dědictví. Ve 20. století se rozšiřuje z historických a architektonických památek i na živou a neživou přírodu a nehmotné dědictví jako je tradice a folklór. V této souvislosti upozorňuje také na aktivitu UNESCO při ochraně celosvětového kulturního a přírodního dědictví. Na druhé straně však dnes už není určení toho, co je a co není památka, výsadou centra. Stejně jako autoři *Lieux de mémoire* upozorňuje také Hartog, že do rozhodování, co je a co není památkou, zasahují i skupinové zájmy, a – na rozdíl od nich – upozorňuje i na zájmy komerční.

Hartog charakterizuje současnou epochu – tu která začíná poslední třetinou 20. století – jako epochu nesmírně rozšířené přítomnosti, přítomnosti, která je na jedné straně jen momentální (den stará zpráva není aktuální), ale na druhé straně pohlcuje minulost i budoucnost. Může to souviset s obavami z budoucnosti, které byly odstartovány atomovou bombou nad Hirošimou a diskreditací teorie pokroku. Přítomnost, která je nejistá, ukazuje současnému člověku, že je zatížen dvojím dluhem: dluhem vůči minulosti, který se snaží splácet snahou o ochranu stále více pamětných míst, a dluhem vůči budoucnosti, na nějž reaguje zavedením principu odpovědnosti (ve smyslu H. Jonase) a principu obezřetlosti. Oba tyto principy jsou spojeny s obavami, s nimiž vystoupili jako první ekologové. Na posledních stránkách knihy se Hartog snaží ukázat některé z důsledků zavádění těchto principů. (Přítom např. poukazuje na jejich působení v oblasti právní, kde mohou posílit tendence k nepromlčitelnosti některých zločinů a dokonce k odstranění zákazu retroaktivity právních norem.)

Rozšíření pojmu přítomnosti tak vedlo ke změnám nejenom v pohledu na budoucnost, ale i na minulost. Zatímco dříve historie zaznamenávala to, co se stalo, současná historie může minulost chápat také jako multidimenzionální skutečnost, která v každém momentu obsahuje množství možností budoucího vývoje, z nichž se ovšem jen některé uskuteční, nicméně pozoruhodné jsou všechny.

François Hartog v jistém smyslu postupuje tak, jak to popsal u historiků v *Lieux de mémoire*. Vychází z naší současnosti, aby oklikou přes minulost, v níž zkoumá naše vlastní kořeny, dospěl k lepšímu osvětlení přítomných problémů. Nevím, nakolik se mu to podařilo a už vůbec si nejsem jista, zda se on sám domnívá, že podává nějaké řešení. Myslím, že ne. To, co Hartog dělá – a to úspěšně – je vedle analýzy chápání řádu historického času v naší současnosti také vyjádřením určitého, značného znepokojení z ní. Dělá to inteligentně a zajímavě a bezpochyby upozorňuje na problémy, které je třeba vzít na vědomí. Nemyslím tím jen ty současné, které používá spíše jako příklad, ale především ty, kterými v úvodu svou knihu zdůvodňuje: Každá doba má své pojetí řádu historického času. A toto pojetí hluboce souvisí s tím, jak chápe svět jako celek a jak se v tomto světě pohybuje, jak se jej snaží ovlivňovat. Už proto stojí za zkoumání nejenom z historického, ale i z filozofického hlediska.

Ivana Holzbachová

Martin Heidegger: *Fenomenologická interpretace Kantovy Kritiky čistého rozumu*, Praha: Oikúmené 2004, 343 s. (př. Jan Kuneš)

Ještě v roce Kantova dvoustetletého výročí úmrtí přišlo nakladatelství Oikúmené se svým příspěvkem k moderním kantovským bádáním. Jak odpovídá charakteru tohoto vydavatelství, obrátilo se ke spolehlivé značce, již je jméno Martina Heideggera, a k jeho výkladu transcendentálního idealismu I. Kanta v *Kritice čistého rozumu*. Přesněji řečeno, jedná se v zásadě o interpretaci prvních dvou dílů Transcendentální nauky o elementech, a to transcendentální estetiky a analytiky pojmů v transcendentální logice, která je doplněna jednak úvodními pasážemi, jejichž účel lze vidět především v ústředních pojmových rozlišeních, a jednak závěrečným paragrafem nazvaným Předvedení možnosti ontologického poznání, který se vymyká z celku díla svým sumarizujícím rázem, zaměřeným obsahově na schematismus čistých pojmů rozvažování.

V přísném smyslu slova tak lze hovořit o interpretaci úvodních pasáží *Kritiky čistého rozumu*, nikoli o ucelený výklad díla. To má svoje důvody, ale rovněž důsledky, kterým se musí podřít přístup k této Heideggerově práci. Důvody jsou zřejmé: dotyčná kniha vznikla přepisem Heideggerových rukopisných příprav přednášek, které konal v zimním semestru 1927–28 v Marburku, kombinovaným s Mörchenovým záznamem těchto přednášek. Texty tedy nebyly chystány přímo k publikaci, což je patrné jak po formální stránce, jež vcelku nehraje vážnější roli, tak po stránce obsahové; sem občas pronikají formulace, které by při pečlivějším a sebekritičtějším autorském pohledu zřejmě uplatnění nedošly (např. „lidské poznání je nutně slabikujícím umožněním, kterým si dává něco vyskytujícího“ jako typicky heideggerovsky nicneříkající a trapností zavánějící výklad prostého Kantova konstatování, že než se naučíme číst, učíme se nejdřív slabikovat, čili postupujeme v poznání překonáváním mezi [s. 149], případně Heideggerovo zjištění, že „pojem transcendentální dedukce vůbec není tak jednoznačný, jak by se zdálo“ [s. 180]).

Heideggerův text ke Kantovi se formálně přidrhuje dvou rovin, které se mu daří udržet od sebe a tím zachovávat jistou přehlednost díla. Dodržuje povětšinou takovou strukturu, kdy nejprve předkládá výklad jednotlivých témat transcendentální estetiky a analytiky pojmů, a teprve poté následuje jejich fenomenologická interpretace. Tento kompozitní ráz práce s Kantovou *Kritikou* a s vlastními imaginacemi, ať již přímo Kantem podněcenými nebo do interpretace vnášenými ze zdrojů vůči Kantovi cizorodých a blízkých právě Heideggerově myšlení, zůstává zachován v celé práci. Spolu s podrobnějším členěním do jednotlivých problémových úseků (subkapitol), které ovšem původní přednášky postrádaly a je tak zásluhou vydavatelky *Fenomenologické interpretace* I. Görlandové, že je doplnila a sjednotila s prvotním hrubým Heideggerovým rozčleněním, pomáhají čtenáři v lepší orientaci v tomto podání Kanta.

Díky této struktuře zůstává u *Fenomenologické interpretace* vlastně jeden zásadní problém: stále odlišovat mezi výchozím výkladem Kantových tezí, termínů, argumentů a myšlenkových postupů,